

I renhetens tjeneste

Kjøkkenkluter i Norge 1860 og 1940

Ingun Grimstad Klepp

Disktrasan på svensk, eller kjøkkenkluten på norsk, er en hardtarbeidende, mistrodd, misbrukt og oversett tjener i de tusen hjem. Å gjøre rent er, som vi har lært av Mary Douglas, å fjerne det som ikke hører hjemme.¹ Det vi bruker for å fjerne det som er på feil sted blir tilgriset. Ikke uten grunn at tørkerullen og engangskluter er populære. I dette kapittelet skal kluten løftes opp i forskningens lys. Jeg spør: Hvordan har kjøkkenkluten bidratt til hevingen av standarder og praksis for renslighet i Norge? For å svare på det må jeg trekke inn hva vi vet om kjøkkenkluten og dens kulturhistorie.

Jeg har vokst opp med rester av et 1950-talls ideal: en kloreit hvit klut, pent hengt opp, – husmorens stolthet. Men kjøkkenkluten kan også være sammenkrøllet, sur og ubestemmelig grå. Den vasker kjøkkenbord og benker, noen bruker den til å vaske opp eller til å tørke barn rundt munnen, eller egne hender, – eller til og med søl på gulvet. Den vaskes ulikt: Med klesvasken, i oppvaskmaskinen, oppvaskkummen, – eller den kokes i gryte.² Klutene kan være kjøpt nye og produsert for formålet, – for en- eller flergangsbruk, eller hjemmeklippet, laget av kasserte tekstiler. Strikkede kluter med forseggjorte mønster er blitt populære.³ Kjøkkenkluten forbindes med bakterier og hygiene.⁴ Den har en tveetydig posisjon som estetisk, rengjør og bakteriebombe. Kjøkkenkluten inngår i viktige diskusjoner om flergangs- eller engangsbruk, såpe- og kjemikalieeksponering og helse som fravær av smitte, eller fravær av

eksponering for kjemikalier og mikroplast. Kluten vasker, men sprer den også uhelse?

Jeg undres derfor: Hva slags plass hadde kjøkkenkluter tidligere? Og om våre formødre ikke hadde kjøkkenklut; hvilke andre redskap for vasking, tørking og oppsuging var i bruk for å opprettholde renhet? Jeg vil vite hva klutene ble brukt til og hva de ikke skulle brukes til, hvordan de ble laget og vasket, og hva de var laget av. Jeg ønsker å undersøke hvilken rolle kjøkkenkluten har spilt i utviklingen av praksiser og idealer om renslighet i Norge.

De to kildene jeg hovedsakelig benytter meg av, er Eilert Sundts forskning omkring renslighet fra 1869⁵, samt *Husmorboken*, utgitt av Landslaget for husstell-lærerinner og med en rekke forfattere⁶ fra 1948. Kapittelet vil også utforske om det er mulig å få kunnskap om kjøkkenkluten basert på disse to bøkene. Artikkelen kan sees som et første steg mot å åpne nye dører i studiet av tekstiler og renslighet.

I bestrebelsene for å hindre spredningen av koronaviruset har renslighet fått fornyet aktualitet. Helsemyndighetene har, etter mange passive år, fattet interesse for befolkningens daglige praksiser. Dette gjelder ikke minst munnsbindet. En større studie av renslighetens tekstiler vil også kaste lys over dette svært omdiskuterte stoffstykket og dets bruk. Mitt ønske er å bidra til å stille spørsmål som kan følges opp med en større studie av rengjøringstekstiler og hvordan de har bidratt til renslighet, sunnhet, sykdom og miljøbelastning, og i forholdet mellom våre kropp og samfunnet vi lever i.

Kilder til oppvaskkluthistorie

Eilert Sundt, en av Norges desidert dyktigste kulturforskere, har med grundighet undersøkt husarbeid og renslighet i Norge på midten av 1800-tallet. Hans bok *Om renlighetsstellet i Norge*, søker svar på årsakene til spedalskhets.⁷ Var det en sammenheng mellom mye spedalskhets og dårlig hygiene? Kunne det være mulig at mer vask kunne gjøre befolkningen friskere? For å svare på det, gjennomførte Sundt en grundig analyse av hvordan det sto til med rensligheten. Boken søkte kunnskap om allmuen og er basert på besøk hos både fattigfolk og bedrestilte på landet, og i tillegg beretninger Sundt fikk fra andre.

Bild 5.1. Eilert Sundt med sin familie. Kilde: Oslo Museum/fotograf ukjent.

Boken ble ikke godt mottatt, men gjenstand for kritikk og diskusjon. En av motstemmene i debatten som ble kalt 'Grøtstriden'⁸, var eventyrsamleren P. Chr. Asbjørnsen som i 1864 ga ut boken *Fornuftigt Matstel*.⁹ Asbjørnsen skriver: "Det er Ingen, som ikke har Raad eller Leilighed til at holde rent Bordet."¹⁰ Sundt derimot mente fattigdom og mye utearbeid for kvinner var årsak til urenslighet, og han bygget på inngående studier av "[...] hvad almuen beflitter sig på og virkelig gjør", i motsetning til hva de "[...] undlader at gjøre". Sundt var ikke opptatt av "[...] mislighederne i stellet" men "[...] stellet selv".

Det er en sammenheng mellom mine to hovedkilder. Sundt argumenterte mot å opprette husmorskoler i Norge. "At menigmand må undervises og atter undervises, er kanskje dybt beslægtet med den, at fattigfolk må hjælpes og atter hjælpes."¹¹ Debatten inngikk altså i grøtstriden der den nye naturvitenskapelige kunnskapen, ikke minst på ernæringsområdet, ble satt opp mot tradisjoner og praktiske erfaringer.

I grøtstriden tok Sundt kvinner i forsvar mot bruken av vitenskapelige resultater og borgerlig kultur som mal for endringer av deres daglige liv.

Husmorboken var den viktigste læreboken på Husmorskolen. Den lærte kvinner husarbeid, og i tillegg var den oppslagsbok i hjemmet. *Husmorboken* ble utgitt fra 1930 til 1967. På begynnelsen av 1920-tallet fantes femtiseks husmorskoler i Norge, og tallet økte til sekstifire i 1957. En plan om å gjøre husmorskolen obligatorisk for alle kvinner ble ikke gjennomført, men gjennom opplæring i husstell i grunnskolen fikk likevel alle jenter, og senere også gutter, grunnleggende opplæring i deler av husmorskolens fagkrets og idealer for renslighet.

Det finnes eldre lærebøker i husstell enn *Husmorboken* som jeg har vurdert som kilder. *Lærebog i de forskjellige Grene af Huusholdningen* fra 1845 av Hanna Winsnes understreket viktigheten av orden og renslighet, men sier ikke noe om kluter, utover at de nå og da inngår som redskap i matlaging. Husmorskolene var ledd i en profesjonalisering¹² gjennom spesialisering, effektivisering og kunnskapsheving der nettopp opplæring i renslighet var viktig.¹³ *Husmorboken* som lærebok og oppslagsbok i hjemmet står dermed helt sentralt i arbeidet med økt renslighet og profesjonalisering av renslighetskulturen i Norge.

Husarbeidet ble på 1900-tallet mindre dominert av produksjon og mer rettet mot innkjøp.¹⁴ Varekunnskap ble en viktig del av opplæringen, basert på forskningen og testingen fra Statens forsøksvirksomhet i 1939 og Statens opplysningskontor i husstell i 1940 (i dag SIFO).¹⁵ I Finland ble Työtehoseura opprettet på 1920-tallet, og i Sverige kom Hemmens forskningsinstitut, – HFI, i 1944 for å utvikle og formidle vitenskapelig kunnskap om husstell. Husarbeidet ble preget av en blanding av nedarvet kultur og ny ekspertkunnskap.¹⁶ Sundts bok beskriver husarbeidet som en kultur, mens *Husmorboken* derimot, bygger på ekspertisens syn. De to bøkene gir dermed ikke bare innblikk i to ulike epoker, de er også de to viktigste røttene til dagens praksis.

Jeg vil også trekke inn andre kilder til kunnskap om kjøkkenkluten. I Norge ble det i 1943 gjennomført *Undersøkelser over forekomsten av mikrober på servise og spisebestikk fra sykehus og restauranter* som sammenligner ulike oppvaskmetoder og -midler for storhusholdninger.¹⁷ I *HFI Meddelanden nummer 1* fra 1946, finnes en gjennomgang av *Diskning*

Tabell 5.1. Oversikt over utvalgte nøkkelord og deres forekomst i *Om renligheds-stellet i Norge: til opplysning om flid og fremskridt i landet* (1869) og *Husmorboken* (1938).

	Sundt 1869	Gleditsch 1938	Betydning	Svenska
Børste	5	49	Avledet av norrønt busti, bursti	Borste
Fille	42	5	Et avrevet tøyestykke	Trasa
Hånddug	15	0	Av norrønt dúkr "duk", "klede"	Handduk
Håndklæder, Håndklær	28	22	Av norrønt dúkr "duk", "klede"	Handduk
Kjøkkenklud	1	0	Viser til rommet kluten brukes i	Disktrasa
Klud	67	120	Tilsvarende engelsk clout "klut, lapp"	
Opvask, Vaske up	1	32	Av norrønt vaska. Vaske bestikk, kopper, tallerken og andre matlagnings- og spiseredskap	Disk, diska
Sæbe, Såpe	85	215	Rengjøringsmiddel laget av fettstoffer og lut (kalium- og natriumhydrasid)	Tvål, såpa, diskmedel, tvättpulver
Tvog, Tue	30	0	Avledet av dialektalt två "vaske", tue (tvøge). Behøver ikke være av tekstil	Trasa
Vaskeklut	13	7	Klut til å vaske kroppen, og andre ting	Städduk, tvättlapp
Visk	15	0	Bunt (liten) kost av høy, halm eller kvister	Kvast, sopborste, sop, viska

Kilde: Sundt, Eilert, *Om renligheds-stellet i Norge: til opplysning om flid og fremskridt i landet*, Christiania: J. Chr. Abelsted, 1869; Gleditsch, Liv, *Husmorboken*, 4. opl. ed., Oslo: Cappelen, 1938.

i hemmen.¹⁸ Dette er en svært grundig undersøkelse som utkommer et knapt tiår etter den utgaven av *Husmorboken* som er min kilde. I tillegg har jeg hatt glede av artikkelen *Disken* av Roger Qvarsell¹⁹, men det er vel ingen overdrivelse å si at kjøkkenklutforskningen ikke er fyldig. Sett i sammenheng med hvor mange mennesker som gjennom generasjoner flere ganger om dagen har brukt kjøkkenkluten og slik bidratt til dens betydning for renslighet, er dette påfallende, og samtidig føyer dette faktum den pent inn i rekken av alle oversatte tekstiler og redskap i daglig bruk. Ord og betydninger endrer seg.

Lite kluter og oppvask på 1800-tallet

Hverken oppvask eller kjøkkenklut er viktige begreper for Sundt. Spørsmålet er derfor: Hva slags kluter fantes, og hvordan ble redskaper for matlaging og bespising, og også benker og spisebord, holdt rene? Og når ble kjøkkenkluten en viktig del av vår daglige renslighetspraksis?

Sundts bok handler mye om hvordan rensligheten ivaretas med lite utstyr. De best utstyrte hjemmene gir den beste oversikten og får frem idealene andre bare kunne drømme om. I et prestehjem med 'godt stell' hang det over ovnen:

1. en hånddug, for øieblikket en skjortefille, men om søndagen gjerne et lidet syet håndklæde; denne var til at tørre hænderne;
 2. en bedre hånddug til ansiktet,
 3. en tvoge (lin-klud) til at vaske bordet og bordknivene,
 4. en ligedan tvoge til madkapper og gryder,
 5. en særskilt tvoge til at vaske småbørn med.
- I ildhuset, fantes også en uld- og en lintvoge til gulvvaskingen.²⁰

De hadde med andre ord til sammen syv kluter og håndklær, som omfattet både vaskeklut og håndkle for folk, egne kluter for gulv, samt to kjøkkenkluter; en av lin for bord og bordkniver, og en for fat og gryter. Et annet hus imponerte også med tre kluter; en til bordet, en til grytene og en til ansiktet. I begge hus fantes det i tillegg visk til å skure med. Det var ikke bare bedrestilte som kunne ha godt stell. På en husmannsplass lå [...]”de forskjellige slags skurefiller og vaskeklude”[...]”hængende og liggende hver på sin bestemte plads”²¹, men blant fattigfolk fantes det ofte ikke håndklær og kluter.

Vi skal nå forsøke å få litt mer grep om renholdspraksiser som klutene inngikk i. Vi vil se hva Sundt skriver om renhold av gulv, bord, folk og spiseredskap hver for seg for å forstå fraværet av kjøkkenklut.

Gulv, vegger og møbler

Sundt skriver mye om vask av gulv og vegger, og kluter har ikke vært eneste redskap for dette. Gulvet ble gjenstand for ”tør-rensking” med sopelime, eventuelt også tørr snø. Snø og ”den hvide myrmose” kunne brukes for

å suge opp fuktigheten. ”Bedst får man dog gulvet tørret, når man har godt råd på hine gulvklæder; de suge vandet til sig, og man kan vride det af i en bøtte.”²² Sundt beskriver eldre gulvvask utført stående med en sopelime, eventuelt kombinert med vann eller snø. En nyere variant ble gjort liggende på kne. Det ble da skurt med ulike redskap samt vann og sand. Kluter ble mest brukt til å tørke og suge opp vann, og ikke til å væte, vaske eller skure. Redskaper i andre materialer enn tekstil var viktig.

Tørking av møbler og innbo beskrives som en del av den daglige rengjøring, “[...] hvis de ere polerede, med et tørt håndklæde, og hvis de ere oliemalede, med en klud, som er dyppet i varmt vand.”²³ Forskjellen på håndkle og klut er uklart. Det er mulig bruken av de ulike ordene har mer å gjøre med måten de brukes på, enn med utseende og materialer.

Bord med og uten sild

Vask av bord inngikk i daglig, ukentlig og årlig vask. Storvask blir utført til hver høytid, mens ”alt bohøve derimod bliver vasket hver lørdag, og bordet bliver gjerne overstrøget med en våd klud daglig, efter hvert mål.”²⁴ Vann og klut var altså i bruk til rengjøring av bordet, men også materialer hentet direkte fra naturen ble brukt. ”Til sandskuringen bruges dels uldtave, dels næver-tvøge.”²⁵ Mer vann gir grundigere vask. ”At tørke af menes for det meste at fare over spisebordet med en våd klud, [...] dels den flygtige aftørking gå over til en virkelig vask med overflødige brug af vand.”²⁶

Sundt beskriver skikken med å tørke av bordet på ulike steder og under ulike kår. Fra en ”husmandsplads” med ”mønsterværdig orden” ble kluten brukt på en litt annen måte: ”Ved sild eller lignende retter bruger konen at have en våd tvøge liggende på bordet, til at tørre sig på fingrene før bordbønnen efter måltidet. Jevnest til måltiderne en gammel sæk som dug på bordet, for at holde dette rent; egentlig dug kun til de store høitider.”²⁷ Her synes det å være en overlapping mellom bordduk, serviett og kjøkkenklut. En alt-i-ett-klut som brukes til å holde fingrene rene, som ligger på bordet og deles av alle. Det samme bruksmønster beskrives også fra en større bondegård.

Den delte bordkluten ble brukt ved sildemåltider som også krevde andre spesielle prosedyrer for renslighet. Sild var daglig kost og en fet

matvare.²⁸ ”Her i huset vaskes bord og bænke hver dag strax efter frokosten; desuden vaskes eller tørkes med våd klud efter hvert sildemål. Efter silden går man hen og vasker fingrene i en skål.”²⁹

Beskrivelsen av renslighet i forbindelse med sildemåltidet har ført oss fra bordet til hendene. Hender ble brukt som redskap til matlaging og spising, og holdes rene som del av vasken av kroppen. Kroppsvasken har trolig, mer enn annen vask, endret seg radikalt.³⁰

Vask av kroppen

Hel kroppsvask var en sjeldenhet, ofte begrenset til en gang i året.³¹ Den daglige vasken var begrenset til ansikt og hender. Menns og kvinners vaner skiller seg fra hverandre i Sundts beskrivelser. Mennene vasket seg som regel kun på lørdag, mens kvinnene:

De sidde mere inde, de have med kopper og gryder at stelle, de have oftere vaskekluden i hånd, og alt dette gjør, at de komme mere i tour med at vaske sig daglig. Kan være, at når manden om morgenen river klæderne på sig og iler til sit arbeide ude på marken, så er selve den friske morgenluft ham et bad; den derimod, som sidder inde, føler snarere trang til at få vasket af sig den klæbrige hinde, som har lagt sig over ansigtets hud formedelst sagte svedning natten igjennem.³²

Beskrivelsen inneholder betraktninger om hvordan renhet oppleves kroppslig. Jeg kjenner meg igjen i opplevelsen av å være mer skitten inne enn ute. Å omtale morgenluften som ’et bad’ er likevel ukjent.

Kvinnenes daglige vask var enkel:

Når de have vasket op madkopperne efter frokosten, så tørke de sig lidt i ansigtet med den halvvåde og lunkne klud. Men dette har dog for mangfoldige været begyndelsen til den mere udviklede skik at vaske sig ordentlig nogle dage eller de fleste dage eller alle dage i ugen.³³

Kluten som omtales her, er det vi vil kalle en kjøkkenklut. Det er denne kluten som ble brukt til å tørke ansiktet, en praksis som ville oppfattes som upassende i dag. Sundt mener at bruken av klut for oppvask førte til vanen med å tørke av ansiktet, og senere til en egen klut for dette. Det henger sammen med hans idé om at kvinner vasker seg oftere fordi

de har mer med vann og vask å gjøre. Sundt skriver at urenslighet blant menn ville gå utover kvinnes ære.³⁴ Kvinnene er dermed både mer renslige og har mer ansvar for renslighet.

”Den nationale måde at vaske ansigtet er den, at man øser vandet op i de hule hænder og bader ansigtet i disse. Håndklædet bruges altså, som det allerede vil være forstået, kun til at tørke sig med.”³⁵ Et unntak fra denne alminnelige regel for ansiktsvask kalles ”[...] at mundvaske sig.” Da tok man spytt i hånden og gned ansiktet med det. ”Hjertelig utækkelig”, skriver Sundt. Men i visse sammenhenger er spytt til vask ikke utenkelig. Sundt skriver at mødre ”[...] væde en klud med munden og pudse sine børn om nebbet.”³⁶ Denne praksisen har jeg sett mange ganger, spesielt blant spedbarnsmødre. I tråd med Belk er mor-barn-relasjonen grunnformen for deling.³⁷ Det lille barnet er i en viss forstand fortsatt en del av morens kropp. I Sundts beskrivelse er det ikke klart hva slags tekstil som ble brukt, men mest trolig var det en kjøkkenklut og ikke en spesialisert vaskeklut for ansiktet:

Når manden eller tjenestegutten kommer ind fra marken og trænger til at vaske sig, så få de af kvindfolkene eller så finde de sig selv en eller anden ‘kop’ (træskål, laggekar, gryde o.s.v.), som står, det vil sige, som er brugt, men som ikke er vasket op og altså ikke ligger hvælvet; efter benyttelsen sættes koppen hen således, at den fremdeles står, hvoraf kjøkkenpigen veed, at den ikke er renvasket. I adskillige huse søge kvindfolkene rigtig nok at få overholdt den regel, at egentlige madkopper eller bordkørler ikke skulle tages til dette brug; men det falder dem vanskeligt. Tildels er det på en måde vedtaget i husene, at det skal være tilladt at bruge vandøsen som vadskevandsskål, på betingelse, at man skylder den med rent vand efter brugen; men for at kunde gjøre dette må man jo stikke den ned i klar-vandet. Og nu noget til at tørke sig på efter denne vasking til ubestemte tider? Mangt et vasket ansigt tørker sig selv, som det heder; ofte gribes til kjøkkenkluden, som egentlig kun skulde være til madkopperne; eller man tørker sig med skjorte-ermet eller vel endog med det forreste skjorteblad, som det heder.³⁸

Sitatet inneholder beskrivelser av forholdet mellom teori og praksis. Kvinnene søker å holde rent og skittent vann adskilt, og utstyr for

mat og rengjøring av utstyr for mat slik som kjøkkenkluten, adskilt fra kroppsvask. Sundt viser hvordan kvinnes ideal ikke så lett lar seg opprettholde på grunn av innarbeidede skikker, menns vaner og mangel på utstyr. Sitatet er et av de få steder Sundt bruker uttrykket ”kjøkkenkluten” om kluten som skulle være forbeholdt oppvasken av ”matkopperne”, altså det vi vil kalle oppvasken.

Sundt mislikte denne mangelen på renslighet, men skylder på forholdene og at folk ”[...] ikke engang eier håndklæde.”³⁹ Han mente det var fattigdom, og ikke mangel på vilje til renslighet, som gjorde at kjøkkenkluten ble brukt til å vaske og tørke ansiktet.

Rene gryter og uønskede gafler

Sundt skriver lite om oppvask, men mye om renholdet i forbindelse med de alminnelige matretter; sild og grøt.

Han starter kapittelet om rengjøring av gryter med å sitere en overlege som hadde skrevet at årsaken til spedalskhet og andre hudsykdommer var den dårlige og sjeldne vasken av grytene. Sundt tar kvinnene i forsvær og sier at de holdt grytene rene på andre måter enn ved vask, og han gir mange detaljrike beskrivelser av forskjellige varianter, som denne om en husmannskone som har en gryte til grøt og melsuppe. Gryten ble skrapet godt i løpet av bespisingen, deretter skurt eller bare vasket og tørket ”med en ren uldklud. Når gryden settes bort, har hun stadig låg over den, at ikke hund eller kat skal komme til. ‘Haldet’ (hanken) vasker hun oftere med den almindelige vaskeklud.”⁴⁰

Gryten vaskes sjelden, men da brukes klut og vi får til og med høre at den er av ull. Håndtaket vaskes oftere, men hva en alminnelig vaskeklut er, får vi dessverre ikke vite. Både skrapingen og bruk av lokket bidrar til å holde gryten ren selv om den sjelden vaskes.

En prestefrue var vant til å vaske gryten etter hver koking, men

hun rettede sig imidlertid for en del efter bygdens skik og bestemte, at gryden skulde skures hver lørdag, og dette har hun nu fundet sig vel tjent med i en række af år. Gryden skræbes vel for hver gang og dækkes med låg. Har pigen mistanke om at der er kommet noget i, så skyller hun den, men har ikke lov til at komme i den med tvøge (vaskefille).⁴¹

Her kommer det frem at vaskehyppigheten varierte veldig. Men like viktig er diskusjonen om forholdet mellom rent og skittent. Mens grøtrestene er 'rene' og kan være med i neste koking, er kluten skitten og kan bare brukes som del av en 'fullstendig vask', som for grytens vedkommende er skuring. Selve skuringen foregikk med aske.

Fra en bygd beskrives tre måter å holde gryten ren. Det helles varmt vann i gryten etter hver koking og den skures etter dette, eller kanten skrapes ned i gryten og blir stående i bløt. De kokes da med neste gang. Men,

har nogen spiiist af gryden, især om det er nogen fremmed, såsom en gammel lægdemand, så bør gryden helst skraves til bunds og derefter skyldes. Ved sådan ledighed ville pigerne så gjerne tage vaskekluden til hjælp, men det er ækelt, her holder ikke den tale stik: "Det er da bare maden", og man søger at vænne dem af med det. Regelen er: enten blot skylle eller også skure og vaske fuldstændigt.⁴²

Igen ser vi at vaskekluten ikke er ren, med mindre den er del av en full vask. Vaskekluten, eller i det minste en slik 'ufullstendig' bruk av den, omtales som ekkel. Gryten blir skitten om man spiser fra den, særlig om det er en fremmed som gjør det. Dette var før læren om bakterier ble allment kjent, og derfor mer i tråd med en mostand mot deling. Vi praktiserer trolig et lignende skille når vi deler en vannflaske med en god venn, men ikke med en fremmed.⁴³

I kapittelet om å holde gryten ren, finnes også det nærmeste man kommer en beskrivelse av oppvask:

Snart maden er øst op, hænges gryden over ilden igjen med vand i, når dette er opvarmet, vaskes kopper og tallerkener deri og tilsidst gryden selv, som derhos skraves med kniv o.s.v.; og ikke nok dermed, men når gryden skal bruges næste gang, bliver den skyllet med rent, koldt vand først.⁴⁴

Hverken klut eller såpe nevnes, men varmt og kaldt vann samt skraping med kniv. Denne måten å rengjøre en gryte på omtaler Sundt også som en 'fullstendig vask'.

Den andre dagligdagse retten var sild. Det vanligste var å spise silden med hendene og en kniv, og med flatbrød under. Diskusjonen omkring renslighet dreier seg om hvorvidt det ville være en fordel å bruke gaffel eller ikke.

Å spise med gaffel krever bruk av tallerkener: "Arbeide med at vaske dem op året igjennem vilde tidt komme iveien for andre arbeider, som ere nødvendige, f.ex. om sommeren, når der skal bjerges hø og mændene råbe på kvindfolkene."⁴⁵ Sundt er opptatt av kjønnsarbeidsdelingen og at det er mye som krever kvinnes tid og krefter. Å innføre nye, arbeidskrevende skikker må begrunnes godt. Igjen ser vi at Sundt tar kvinnes parti, imot borgerlige skikker og idéer. Oppvask var ikke et vanlig arbeid. Dette skyldtes at det ikke ble brukt serveringsfat og tallerkener, og at bestikk var begrenset til kniv og skje, som alle tok ansvar for selv.

Oppvaskkluten, slik vi kjenner den, var ikke i bruk, men kluter inngikk i å holde hender, bord og grøtgryter rene. Og det er store forskjeller i hvor ofte, og hvordan gryter holdes rene, med bruk av kniver, varmt og kaldt vann, aske og grønnsåpe. Kluten ble betraktet som uren om den ikke var en del av en fullstendig vask av gryten. Hva som skal til for at en vaskeklut er en ren klut, altså hva slags vask som gjør kluten ren, får vi ikke vite. Det er mulig kluten blir ren gjennom det som omtales som 'fullstendig vask'.

Materialer og produksjon

Vi har hørt at det fantes kluter i ull og lin, og at deres funksjoner var ulike. Sundt beskriver både håndklær og kluter sydd til forskjellige formål, og bruk av filler i form av hele eller deler av utslitte plagg, – ofte skjorter, er vanlig. Mer informasjon om materialer og produksjon finnes i forbindelse med gulvvask. I gulvvask på kne: "[...] en grovere tvoge (ofte af gammelt fiskegarn, men helst af bastematte fra de russiske melsække) til at skure med, siden en finere (af linned) til at skylle af og tørke op med."⁴⁶ Begge er gjenbruk av eldre tekstiler. Fiskegarn var et viktig tekstilmateriale i hele Norge og har vært gjenbrukt også til mattevev. Emballasje til mel, her fra pomorhandelen, var i det ettertraktede materialet lin, med gode egenskaper for oppsuging av væske.

I et velstandshus på Vestlandet finner Sundt en imponerende orden:

Når nogen af kokkepigerne har slidt ud en skureklud, har hun at levere den ind her i vasket og tørret stand; hun får da igjen en af de dertil indrettede klude (faldede eller sømmede, så de ligne små håndklæder), som der hænger en hel samling af på væggen ovenover kassen, og fillerne af den gamle klud lægges hen. Tilsidst klippes disse op til remser, som der væves ryer af, simpleste sort fille-ryer, til at bruge som gulvklæde f.ex. i kjøkkenet. Vi må endnu engang kaste et blik på de ubrugte klude på væggen. Der er forskjellige slag, større og mindre, grovere og finere, bestemte til forskjelligt brug, til gulvvasking på det umalede gulv i kjøkkenet eller det malede i stuen o.s.v. Og der er en regel for fornyelsen af denne samling. Efter storvasken om våren, når plag for plag sees over for at lægges hvert på sin plads, bliver altid nogle lagener, duge o.s.v. dømt til at udgå som slidte og med et eget påsyet mærke lagte hen for sig selv; når så tid bliver, klippes de op og gå over til den nye skikkelse og bestemmelse som vaskeklude.⁴⁷

Klutene lages av tekstiler som ikke lenger er gode nok for sitt opprinnelige formål, og blir etter en tid som klut brukt enda en gang, for eksempel som filleryer.

Et annet sted nevnes innblanding av gammel fiber i spinning av ny ull. I boken *Husfliden* nevnes dette som en syssel de eldste kan gjøre. ”Når de blive så gamle, at de intet kan bestille, så napper de istykker gamle klude.”⁴⁸ Kluter i denne sammenheng er filler som var for dårlige til gjenbruk og inngikk i det vi i dag vil kalle resirkulering eller materialgjenvinning.

I dette ’ordentlige hjemmet’ falder de kantene på klutene som om de var håndklær. Vi kan derfor gå ut fra at kluter ellers ikke hadde denne forsterkende kanten rundt. Helt til slutt i sitatet aner jeg Sundts respekt for vår unnselige sliter, når han skriver at lakener og duker går over i ny skikkelse og bestemmelse som vaskeklut. Det er mulig jeg går for langt i tolkningen, men sikkert er det at han peker på at tekstilene ikke bare skifter funksjon (bestemmelse), men også form (skikkelse). Gjenbruk kan gjøres med og uten endring av form, men alltid med endring av funksjon. Vi kan vaske med et utslitt plagg uten at det er sydd om.

I *Rensligheten* er det tydelig at kluter var laget av brukte tekstiler. En klut kunne være et uendret plagg, eller det kunne være klippet ut av et større stykke, og til og med få faldet kant. Kluter med faldet kant ligner på det som omtales som håndklær. Kluter i ull og lin ble brukt til ulike formål. Grovheten og slettheten i materialet, samt grad av slitasje, avgjør også hvordan de ble brukt. Kluter kunne gjenbrukes på flere ulike måter, og var dermed ikke siste stopp for et stykke tekstil. Det er ingenting i Sundts bok som tilsier at kluter var kjøpt eller laget av nye materialer.

Renslighet og kluter hos Sundt

Sundt og dem han har snakket med, har klare ideer om hva klutene burde og ikke burde brukes til, for eksempel ikke i gryten om det ikke var del av 'fullstendig vask', ei heller til både matstell og kroppsvask. Klutene ble brukt tørre eller fuktet med kaldt eller varmt vann, melk eller spytt, eller vaskevann. Det som derimot er uklart er hva som menes med en ren klut, utover at den er skylt og vridd godt. Hvordan klutene ble vasket står det intet om, hverken i forbindelse med bruken av klutene eller i forbindelse med klesvask. Kanskje har de ikke vært vasket i annet enn vaskevannet?

Best oversikt får vi fra rike hjem, siden kluter i vanlige kår var mangelvare. Det var vanskelig å skaffe tekstiler til helt nødvendige funksjoner, som å svøpe et barn, og det fantes svært få kluter til vask, om i det hele tatt noen. Oppvask var det lite av, men likevel fantes 'oppvaskkluten' som den kluten som holdt bordet, gryten og melkeutstyret rent.

Vi har også møtt en klut vi ikke har i dag; en fuktig klut som lå på bordet eller ble båret rundt og som ble brukt av alle for å holde fingrene rene. Den var en mellomting mellom serviett, duk og kjøkkenklut. Denne kluten, som mest ligner vår kjøkkenklut, ble også brukt til vask av ansikt og hender, men ikke uten motstand og regler for hvordan renslighet likevel skulle opprettholdes. Kluter var en del av kvinnearbeidet, og kvinner vasket, og de vasket også seg selv mer enn menn gjorde. I konflikter om renslighet er det kvinnes høyere idealer som brynes mot mennenes vaner. Sundt tar kvinnene i forsvar, både mot en borgerliggjøring av deres hverdagsliv med innføring av nye forbruksvarer som tallerken og gaffel, og for deres måte å holde gryter rene på. Kluter var, om de fantes, laget av gjenbrukte materialer og produsert i hjemmet.

Det er ingenting i teksten som direkte diskuterer muligheten for å bli syk av uriktig bruk av oppvaskkluten. Urenslighet er likevel et viktig tema. Sundt visste selvsagt at sykdommer kan smitte, og at urenslighet kan føre til sykelighet, men han mener at renslighet tar mange former og at påstander om slike sammenhenger må bevises på måter som utelukker tilfeldig samvariasjon og forveksling mellom årsak og virkning.

Vi skal nå rykke 70 år frem, til 1930-tallet, en tid da både husets innredning, tilgjengelighet til kjemiske og tekniske hjelpemidler, og kvinnenens arbeidssituasjon var drastisk endret.⁴⁹ Mens Sundts bok i hovedsak er beskrivende og baseres på feltarbeid, intervjuer og innsendte beretninger, så er *Husmorboken* rettet mot opplæring. Den satte en standard, som svært mange forsøkte å leve etter.

Husmorbokens kluter

Husmorboken er grundig og systematisk og inneholder lister over utstyr. Likevel er det ikke lett å få oversikt over hvor mange kluter som faktisk anbefales og hvordan de lages, brukes og rengjøres.

Under overskriften "Brudeutstyr" finnes en liste over det en vordende brud fra 'middels gode kår' trenger å lage eller kjøpe før bryllupet. På listen finnes: "12 gode toalett-håndklær, 6 simplere, 12 kjøkkenhåndklær, 2–3 duker, 6–12 servietter, 6 vaskekluter"⁵⁰ og en rekke andre innredningstekstiler. Dette viser en kraftig vekst i tekstiler til personlig hygiene og pyntetekstiler sammenlignet med 1860-tallet. Servietten er en av de nye tekstilene. Tidligere ble en felles fuktig klut på bordet brukt til noe av det samme; å holde fingrene rene under måltidet, – og kanskje også området rundt munnen. Men i 1938 inngår servietten i en ny gruppe tekstiler, først og fremst med dekorative funksjoner. Denne gruppen omfatter også små og store bordduker, gardiner, pyntehåndklær og mye mer. Innredningstekstiler hadde fått en sentral plass i hjemmet, og dermed i husarbeidet, med produksjon, rengjøring og glattgjøring.

Men hva med kjøkkenkluten og andre kluter for vask av gulv, vegger og innbo? På utstyrslisten står seks vaskekluter, men ikke noe om hva de skal brukes til. På ulike steder i boken nevnes riktig nok 'takvask-kluter' og 'vindusskinn', og kluter i forbindelse med vindusvask, ovnspuss og vask av møbler, skinn, sko, malerier, gipsfigurer, blomster, strykejern,

tørkesnorer, gryter, komfyr, kokeplater, vegger, gulv og oppvask. Klutene omtales som bløte, harde, tynne, grove, tørre, fuktige, godt vridde, rene, eller rene og kokte. Det er uklart når det er snakk om en spesiell klut for et spesielt formål, selv om det nevnes et par ganger, men altså aldri i forbindelse med oppvask.

Klutene brukes for det meste til renhold, men også til å sile, og til å fordele noe utover. De vrís eller dyppes i såpevann, sodavann, salmiakkspiritus, denaturalisert sprit og bensin.

Det er likevel ikke kluter, men andre redskaper som står frem som noe nytt. Dette er mekaniske hjelpemidler som støvsuger, børster, koster og skrubber, ofte tilpasset en bestemt oppgave, slik som lampebørster og klosettbørster. På en figur med bilde av sytten ulike rengjøringsapparater finnes feiebrett, støvsuger, teppebanker og en klut. Resten er ulike koster, mopper og børster. Mye børster og lite kluter. Noen av dem finnes fortsatt i vanlig bruk, slik som oppvaskbørsten. Flere nye hjelpemidler forhindrer ikke at også enkle midler blir brukt til skuring. ”Skjeftegress eller andre hårde plantetrevler kan brukes istedenfor skurebørste, likeså nevervisk og ‘ball’ av gammel seilduk eller sekkestrie.”⁵¹ Dette var en periode med utprøving av mye nytt og et økt tilbud av forbruksvarer, men *Husmorboken* gir også billigere alternativer. Flere har beskrevet endringene i husarbeid som en økt adskillelse mellom matlaging og andre aktiviteter,⁵² mellom rent og skittent, og mellom mennesker.⁵³ Selve fremveksten av kjøkkenet som et spesialisert rom for matlaging kan tolkes slik.⁵⁴ Det økte antallet kluter til husarbeid kan passe inn i dette bildet, men jeg får ikke noe klart bilde av om klutene hadde faste funksjoner, når de ble definert som rene, eller om de kunne tas i bruk på kryss og tvers av ulike grenser. Dette og mange andre spørsmål blir stående til senere forskning.

Oppvask med klut og børste

I *Husmorboken* er oppvask et stort tema, og alt rundt denne aktiviteten er annerledes enn det Sundt beskrev. Kjøkken er blitt vanlig, og det har kommet egen innredning til oppvasken, med oppvaskbenk, kummer i stål, innlagt vann og avløp. Den aller viktigste endringen er at mengden kopper og kar, dekketøy og utstyr har økt betraktelig. I HFIs

Bild 5.2. Illustrasjon av rengjøringsredskaper i *Husmorboken* 1945. Bildet viser viktigheten av børster. Kilde: *Husmorboken* 1945.

undersøkelse fra 1946 av oppvask, starter beskrivelsen slik: "Blant de arbeiten, som regelbundet forekommer i alla hushöll, intar diskningen en framträdande plats."⁵⁵ De mener oppvasken opptar femten til tyve prosent av en husmors arbeidstid, omtrent én til en og en halv time per dag. Det samme store alvoret rundt oppvask finnes i Grams rapport om oppvask på storkjøkken: "Helt siden smittestoffene ble oppdaget, har

en vært oppmerksom på at smitteoverføring kan skje gjennom dårlig rengjort spisestell.⁵⁶ Her nevnes blant annet tuberkulose, difteri og influensa. Dette brukes som begrunnelse for å rasjonalisere oppvasken gjennom bedre rutiner og utstyr. I *Husmorboken* kommer det også klart frem at oppvask er blitt daglig, tidkrevende – og viktig.

I likhet med mange andre samtidige husholdningsbøker beskrives også her arbeidet som kjedelig.⁵⁷ Samtidig er det viktig for økonomi og hygiene. "Ein skal fara både fort og fagert. Slurv med oppvask er næsten det verste av alt slurv."⁵⁸ Rensligheten er ikke lenger som Sundt beskrevet; begrunnet sosialt, religiøst eller praktisk, men som direkte forebygging av sykdom.⁵⁹ Den hygieniske vasken er målet, men den skal også være rask og billig. Boken har fire sider detaljert beskrivelse av arbeidets rekkefølge med forbehandling, vask, skylling og tørking. Det skal spares på vaskehjelpemidlene og slitasje skal forebygges. "Vær derfor forsiktig under oppvasken. Gafler setter riper på skjeer."⁶⁰

Oppvaskkluten er en selvsagt del av arbeidet: "Til oppvask er hvite linkluter best."⁶¹ I tillegg er egen børste til oppvask en av de mange børstenyheter. "Oppvaskbørster er å få i mange fasonger og er uundværlige til glass og stentøi, hvor en ikke kan komme til med kluten (hanker, forsiringer o. s. v.). Mange foretrekker ikke å bruke klut, men bare børste til oppvask."⁶² Oppvaskbørsten omtales altså svært positivt og som et redskap som kan erstatte oppvaskkluten.

Forholdet mellom klut og børste diskuteres i HFI under overskriften "Borstar, viskor och trasor". I tidsstudien er fire ulike kluter, to visker og elleve børster med. Resultatet viser at den beste børsten er raskest, med 6:56 minutter på en liten standard oppvask. Den beste kluten, som også er bedre enn syv av børstene, får tiden 7:40 minutter, som er bedre enn viskene og papirkluten, som alle kommer over 8:50 minutter. Konkurransen mellom klut og børste avhenger dermed av hvor god børsten er.

I Grams rapport om storkjøkkenet nevnes ikke tekstilene mye, og kluter oftest i forbindelse med det de ikke bør brukes til. Han siterer en forskrift fra 1934 om oppvask av servise for serveringssteder: "Tørring

Bild 5.3. Illustrasjoner av god og dårlig hygiene for Norske Kvinners Sanitetsforening en gang mellom 1925 og 1940. Legg merke til hvordan oppvaskkluten kun er en del av den slurvete, og ikke den riktige, oppvasken. Kilde: Norsk Teknisk Museum.

med håndkle eller klut må såvidt mulig unngås.”⁶³ Gram undersøker fem oppvaskkluter fra sykehus for innhold av sykdomsfremkallende mikroorganismer, og resultatet er nedslående: ”Oppvaskklutene representerer en betydelig smittefare når de blir brukt i vaskevann som ikke har en desinfiserende temperatur.”⁶⁴ Han advarer mot å tørke oppvask, særlig med en ”skitten, fuktig klut.”⁶⁵ Steriliserte håndklær eller papir blir anbefalt.⁶⁶

Til tross for en imponerende detaljrikdom glemmer ekspertene at oppvaskkluten ikke så lett kan erstattes, for oppvasken blir ikke komplett om ikke bord og benker tørkes av til slutt. Opptattheten av børstene i *Husmorboken* og i forskning om oppvask, tolker jeg som et resultat av det tidlige 1900-tallets begeistring for nye tekniske og kjemiske løsninger, men også som at tekstiler lett overses om de ikke er vakre.⁶⁷ Kjøkkenkluten overses og mistenkeliggjøres i den litteraturen jeg har funnet som faktisk nevner den.

Rengjøring av kluter

Husmorboken gir en utførlig beskrivelse av rengjøring av kluter:

Sist får så kluten en omgang. De gnis op i godt såpevann, skylles og henges til tork, om mulig i friluft og sol. Et par ganger i uken kokes de i 10 minutter i en rummelig gryte med såpevann; får kanskje enda en opkoking i nytt vann, om de er stygge. Det er godt å ha to sett kluter, så det ene kan komme på storvask mens det annet er i bruk. Bruker en børster til såpevasken, må de også gjøres rene i hett såpevann og helst soltørkes.⁶⁸

Klutene skulle vaskes ofte og grundig; i oppvasken, i gryten, i solen og i klesvasken. Det er en uklarhet her hvorvidt det å vaske klutene i storvasken kommer i tillegg til, eller i stedet for koking i gryte. Jeg tolker det slik at klutene helst skulle være en del av klesvasken, om man hadde nok å ta av. Sol og kokende vann fremholdes som generelt heldige hjelpemidler i renhetens tjeneste, også i renholdet av kluter ”Alle slags kluter og børster må holdes godt rene. Heng dem ofte i solen. Av og til bør klutene kokes eller legges i kokende vann.”⁶⁹

Materialer og fremstilling

Anskaffelse av redskaper, også kluter, behandles utførlig:

Det hører ikke til god økonomi å kjøpe almindelige kluter. En bruker gammelt, avlagt tøy, som klippes til og *faldes*, ellers vil klutene snart se trasete ut. Til *opvask* er hvite, myke linkluter best. Til *støvtørking* bør en ha kluter av flanell eller annet mykt stoff som ikke 'lover av'. Til *Gulvvask* må klutene være av grovere, men ikke for hårdt stoff. De må kunne holde godt på vannet og være lette å vri. Gode norske skurekluter er nu i handelen. Til *sandskurte gulv* brukes striekluter. Til *metallpuss* brukes kluter av flanell el. lign. *Semsket skinn* er det beste til vinduspuss. Det er også utmerket til støvtørking.⁷⁰

Her beskrives materialer og egenskaper ved materialer som gjør dem egnet til kluter. Vi får også vite at alminnelige kluter bør lages av husholdningens avlagte klær og innredningstekstiler. Den faldete kanten begrunnes med at kluten da får lengre holdbarhet. Men hva er alminnelige kluter?

At skurekluten ikke er en alminnelig klut, kan vi kanskje trekke ut av den positive bemerkningen "Norske skurekluter er nu i handelen", uten at det legges til at de heller burde lages av slitte klær.⁷¹ Hva 'nu' betyr interesserer oss også. I den første utgivelsen av *Husmorboken* fra 1932 var dette ikke med. I *Norges Tekstil*, et tobindsverk om norsk tekstilindustri, står det:

[I] 1930 ble påbegynt fabrikasjon av strikkede skure- og vaskekluter (så vidt vites den første i Norge), i konkurranse med de importerte svenske kluter. Klutene, som bærer navnet 'Dovre' (i likhet med undertøyet), har hatt stor suksess i konkurranse med utlandet, og har i de senere år vært fabrikkert av *norsk spunnet* garn fra Nydalen Kompagnie, etter at dette firma opptok spinningen av fabrikkasjonsgarn.⁷²

Ferdigkjøpte strikkede bomullskluter ble vanlig i Norge fra slutten av 1940-tallet, og er fortsatt helt vanlig på norske oppvaskbenker.

I HFI-studien er de fire klutene laget av "maskinvävt otvinnat bomullsgarn, trikå, lin, och papper."⁷³ Av disse var den første best, men det var liten forskjell på de tre i tekstil. Lin og bomull, vevet og strikket, fung-

erte alle bra. Jeg går ut fra at klutene var ferdigkjøpte. At kluter kunne kjøpes ferdige, kommer også frem i beregning av årlig utgift til oppvask: 5,25 svenske kroner for tre børster og 3,60 kroner for fire årlige kluter.

Vi ser at mengden kluter har vokst og at ferdigkjøpte kluter er i ferd med å bli vanlige, i tillegg til kluter laget av avlagte tekstiler fra hjemmet. Klutene er gjenstand for svært omfattende og sammensatte rengjøringsprosedyrer.

Klutekulturhistorien

Mengden tekstiler i renhetens tjeneste vokste raskt mellom de to bokutgivelsene. Det gjorde også de dekorative innredningstekstilene, og noen av disse ble også brukt til å holde noe rent og tørt. Den felles våte kluten på bordet avløses av individuelle servietter.

Kluter vokser både i antall og typer, likevel synes det som om andre redskaper øker mer. Sundts bok viser en overgang fra å vaske med sope-lime og med bruk av planter og bark med mer, til å vaske med kluter. *Husmorboken* viser derimot en overgang til kjemi, mekanisering og nytt utstyr, og dermed konkurranse for klutene. Denne utprøvningsfasen er bedre dokumentert for klesvasken.⁷⁴ Klutene passet ikke inn i bildet av det moderne og teknifiserte husarbeidet. De blir dermed systematisk oversett i de kildene jeg har sett på.

På midten av 1800-tallet var ikke oppvask slik vi kjenner den vanlig hos allmuen i Norge. Matrettene var få og enkle, og ble spist uten bruk av tallerkener, bestikk og serveringsfat. Kniv, sand og tvoger ble benyttet som redskaper for rengjøring av melkestell, gryter, bord og hender, og for de som hadde råd; også kluter. Det kan synes som et ideal at kluten som ble brukt til melkestell og gryter ikke også ble brukt til vask av kroppen, men at dette idealet var vanskelig å etterleve. Mangelen på tekstiler var stor, og klutene få.

I 1938 ble oppvasken langt viktigere fordi mye mer måtte vaskes etter hvert måltid. Kjøkkenklutens funksjon var i endring. Den hadde vært flittig brukt til å vaske opp med, men fikk konkurranse fra kosten til denne jobben. Å tørke benk og bord forble derimot kjøkkenklutens rette jobb, men dette vies mindre oppmerksomhet enn selve oppvasken og de mange nye kostene. Å tørke benk og bord er dermed kjernejobben

til kjøkkenkluten i begge perioder, slik det også er i dag, men kluten som har blitt brukt til dette har også hatt andre oppgaver.

I tråd med tidligere forskning på kjøkken forestilte jeg meg en endring fra bruk av naturlige elementer, enten de var kjemiske (snø og aske) eller mekaniske (sand), til mer bruk av kjøpte husholdningskjemikalier som salmiakk, lut og såpe.⁷⁵ Det stemmer for så vidt, men sand er viktig i begge perioder. Mer overraskende er at to nye naturlige elementer seiler inn som viktige for renhold: luft og sol, selv om også Sundt nevner dette 'å bade i frisk luft'. Det er dermed ikke slik at naturlige hjelpemidler blir borte, men heller at vasken blir mer omfattende og får flere hjelpemidler – også flere naturlige.

Kluter er hovedsakelig laget av gjenbrukte tekstiler i begge perioder. Den eldre perioden viser en mangel på tekstiler som det knapt er mulig å forestille seg i dag. I begge perioder er det å falde kanten rundt tegn på orden. På slutten av 1930-tallet kom ferdige kluter på markedet og supplerte de hjemmelagde. Ikke i noen av kildene finnes det omtale av hjemmelagde kluter av nye materialer. En videreføring av kjøkkenklut-historien opp til i dag ville ha vist når dette startet.

Jeg stilte spørsmål ved hvordan oppvaskkluten ble vasket. Her må jeg si at jeg fortsatt er usikker. De to bøkene gir ingen entydig oppskrift på hvordan en klut skal vaskes for å være 'ren'. Samtidig inngår nettopp en 'ren klut' i mange av beskrivelsene. Det er også uklart om kluter for ulike formål kan brukes på kryss og tvers så lenge de er 'rene', eller om de må være adskilte også da. Mangelen på beskrivelser av hva som skal til for å gjøre en klut ren, står i sterk kontrast til svært detaljerte beskrivelser av renslighetspraksiser på andre områder i begge bøker. Igjen er det som om kluten, eller nærmere bestemt de praksiser den inngikk i, forblir usynlige.

Min interesse for oppvaskkluten har rot i dens tvetydige plass i dag. Den samme tvetydigheten finnes i begge perioder. Forholdet mellom norm og praksis kommer best frem hos Sundt. Kluten skulle ikke, men ble brukt til å vaske mennesker. Den skulle ikke, men kunne likevel bli brukt i gryta uten at dette var en del av en 'fullstendig vask'. Oppvaskkluten eller kjøkkenkluten kunne vaske på kjøkkenet som del av det å rydde opp etter oppvasken, men den kunne også bli tatt med på

'storvask' og dermed være en del av klesvasken. Kjøkkenkluten er delvis, men ikke helt, en del av klesvasken, og også en del av utstyret for kjøkken og matlaging. Den hører hjemme i historien om både mat og klær i form av matlagingens hygiene og klesvask.

De to kildene viser at det er mulig å få kunnskap om kjøkkenkluten og de praksiser den har vært trukket inn i da de ble gitt ut, men det ville vært mulig å bruke en rekke andre kilder, slik som andre lærebøker i husstell, – fra begge perioder, samt intervjuer, reklame, skjønnlitteratur, film og foto. Fordi kjøkkenklutens navn, arbeidsoppgaver og dens sammenheng med annet utstyr har vært skiftende, tror jeg en slik undersøkelse med fordel kunne dekke hele spekteret av kluter og håndduker, altså alle tekstiler som benyttes for å vaske og tørke i hjemmet. Kjøkkenkluten synes for meg å unndra seg oppmerksomhet i studier av kjøkken, oppvask og husarbeid. På samme måte er det mulig de lite dekorative innredningstekstilene og deres historie er sparsomt utforsket. Det er synd, fordi de spiller en viktig rolle i vårt daglige liv. Blant disse finnes også bordkluten vi ble kjent med via Sundt, og kanskje også lommetørklær, bind og bleier. Her er mye ugjort.

En fordel med å basere kapittelet på to bøker er at vi også får anledning til å komme tett på bøkene – ikke bare klutene. Begge er skrevet for å ha en virkning. Sundts bok var et argument mot opprettelsen av husmorskoler i Norge. Den forsvarer kvinner mot en autoritær endring av deres daglige liv. *Husmorboken* derimot, var skrevet for å lære kvinner riktig husarbeid. Den var alt det Sundt mente kvinnene ikke trengte.

Kjøkkenkluten er kvinners ansvar i begge kilder. Den diskuteres hos Sundt, og han viser hvordan kvinnen har ansvar også for mannens renslighet, og hvordan hennes standard kan saboteres av menns praksis. *Husmorboken* er skrevet av kvinner, for kvinner, og det tas for gitt at det er kvinner som vasker opp. Men mens Sundt tar norske kvinner i forsvaret og tillegger dem sunn fornuft, arbeidsvilje og evne til å utnytte tid og ressurser, er *Husmorboken* nettopp så formanende, detaljert og autoritær som det Sundt advarte mot. Den snakker til de vordende husmødre i en allvitende og umyndiggjørende tone, som om de mangler all evne til selvstendig tenking. Sundt beskrev renslighet som en del av kvinneligheten og en del av en kultur der fattigdom satte strenge grenser for

hvordan den nedarvede tilbøyeligheten for renslighet kunne praktiseres. *Husmorboken* derimot, ser renslighet som en del av et ekspertsystem der industriens nye produkter og ny forskning alene har rett til å sette premisser. Husarbeid var noe den enkelte kvinne måtte lære gjennom detaljerte beskrivelser og påminnelser om moral, sykdom og mulig død. Den bidro dermed til noe av den personlige usikkerheten overfor egen praksis som fortsatt preger vårt forhold til oppvaskkluten. Men den bidro også til noe annet; den erstattet nedarvet kultur med saklig kunnskap, basert på industriens og forskningens resultater. Når husarbeidet i dag utføres, er det på grunnlag av rester av slik kunnskap og de praksiser den bidro til, men kunnskapen blir ikke oppdatert og formidlet på en systematisk måte. Dette bidrar uten tvil til enda mer usikkerhet, men også unødvendig tidkrevende og dårlig utført arbeid, og er lite å bygge på når hygiene igjen står sentralt for nasjonens helse. Ingen av forfatterne av våre to bøker ville vært imponert over dagens oppvaskkluter, og Sundt ville definitivt ikke vært imponert over mangelen på forståelse for kulturelle forskjeller når myndighetene formulerer sine krav om økt renslighet som våpen mot koronaviruset.

Jeg ønsket å få frem kjøkkenklutens rolle i utviklingen av praksiser og idealer for renslighet. Det er klart at økt tilgang på tekstiler var et helt sentralt element for å gjennomføre standardhevingen, sammen med bedre tilgang på vann. Kluter og håndklær har dermed vært en forutsetning for standardhevingen, samtidig som de økte kompleksiteten i matlaging. Parallelt økte servering behovet for oppvask, og skapte slik også et større behov for kluter og håndklær. Mer kluter og tekstiler var dermed ikke bare en forutsetning for høyere renslighet, men like mye et resultat av et mer komplekst hjemmeliv der mengden husarbeid vokste betraktelig. Det ble simpelthen mer å holde rent. Tekstilenes rolle i standardhevingen og i den økte rensligheten er ikke noe som diskuteres direkte. Det var de 'nye' tekniske og kjemiske produktene som fikk oppmerksomhet. Kjøkkenkluten ble oversett eller mistenkeliggjort som en potensiell smittespreder.

I begge bøker diskuteres forholdet mellom renslighet og sykdom. Sundt vil undersøke dette forholdet, og tar ingenting for gitt. At det er mer urenslighet i et hjem med et sykt barn, kan like godt skyldes at

moren har mindre tid til å vaske, som at det er urenslighet som er årsaken til barnets sykdom. Årsak og virkning av renslighet må undersøkes vitenskapelig, og med åpenhet for at renslighet kan oppnås på ulike måter i ulike kulturer. I *Husmorboken* fremstilles fravær av sykdom og død som et direkte resultat av hardt arbeid med såpe og vann. Bokens formål er et ledd i omleggingen av husarbeid, – tuftet på vitenskap, men kan også oppfattes som en dogmatisk tro på blant annet sol og lys, såpe og varmt vann. Jeg tviler på at rådet om til stadighet å henge ut oppvaskbørsten var vitenskapelig undersøkt.

Helsemyndighetenes fornyete interesse for befolkningens daglige praksiser med såpe og vann, munnbind og avstand, har vært omfattende. Det har foreløpig ikke vært tid for analyser av møtet mellom den hverdagslige kles- og vaskekulturen og myndighetenes forventninger og måte å formulere disse på, men det kan synes som om forståelsen av rengjøring, avstand og klesbruk som kultur har vært liten. Slik sett viderefører den mer *Husmorbokens* logikk, enn Sundts. Også troen på såpe og vann som det vesentlige våpenet og mistroen til tekstilene kan synes å bygge på denne tradisjonen.

At renslighet er viktig for helse kommer tydelig frem i de to kildene for denne artikkelen, og har blitt grundig aktualisert i forbindelse med koronapandemien. Jeg håper analysen av oppvaskkluten kan bidra gjennom å løfte frem hvor viktig unnselige tekstiler har vært i denne historien. Videre ønsker jeg å vise at renslighet er mer enn helse, at den også er en viktig del av vår kultur og våre levekår, og i dag som på 1860-tallet er det ikke én kultur, men mange ulike, og også ulikheter mellom ideal og praksis. Det trengs derfor både historiske studier og forskning på dagens praksis.

Noter

- 1 Douglas, Mary, *Purity and danger: An analysis of the concepts of pollution and taboo*, London: Ark Paperbacks, 1984.
- 2 Grimstad Klepp, Ingun, *Skittentøyets kulturhistorie: Hvorfor kvinner vasker klær*, Oslo: Novus forlag, 2006. Samtaler med venner, familie og kolleger om oppvaskpraksis i 2019. Takk til Silje Skulestad som har delt erfaringer fra intervjuer i <https://safeconsume.eu/> om kjøkkenpraksiser i dag.
- 3 Flere bøker ble gitt ut 2013–2015.

- 4 Jacobsen, Eivind, "Dangerous liaisons: Domestic food safety practices", Oslo, 2014;
- Grimstad Klepp, Ingun, "Vi vasker oss vel egentlig for mye: Et hygienisk argument", *Norsk antropologisk tidsskrift* vol. 18, nr 1, 2007.
- 5 Sundt, Eilert, *Om renligheds-stellet i Norge: Til oplysning om flid og fremskridt i landet 1869*; Oslo: JC Abelsted, 1975.
- 6 Gleditsch, Liv, *Husmorboken*, Oslo: Cappelen, 1938.
- 7 Stenseth, Bodil & Falck, Sissel, *Eilert Sundt og det Norge han fant*, Oslo: Gyldendal, 2000.
- 8 Jørgensen, Finn Arne, "Tidens krav: Framveksten av det vitenskapelige husstellet i Norge 1900–1940" *STS-rapport, 1988–2002*, Trondheim: Senter for teknologi og samfunn, Institutt for tverrfaglige studier, NTNU, 2002.
- 9 Asbjørnsen, P. Chr., *Tidsenlig matlagning: Kok- och hushållsbok omfattande så väl vanlig matlagning, som tillagning af svampärter, inläggning och förvaring, val och inköp af matvaror m.m.*, Stockholm: Sigfrid Flodin, 1887.
- 10 Asbjørnsen, 189.
- 11 Sundt, *Om renligheds-stellet i Norge*, 22.
- 12 Jørgensen.
- 13 Wehn Hegnes, Jannike, *Forbruksforskning som forbrukerpolitikk: 1939–1984*, vol. 6, Oslo: Statens institutt for forbruksforskning, 2006.
- 14 Hagemann, Gro et al. (red), *Twentieth-century housewives: Meanings and implications of unpaid work: Issues in contemporary history*, Oslo: Unipub forl Oslo Academic Press, 2005.
- 15 Hegnes.
- 16 Torell, Ulrika, Lee, Jenny & Qvarsell, Roger, *Köket: Rum för drömmar, ideal och vardagsliv under det långa 1900-talet*, Stockholm: Nordiska museet, vol. 143, 2018, 14.
- 17 Gram, L., *Undersøkelser over forekomsten av mikrober på servise og spisebestikk fra sykehus og restauranter, og metoder til desinfeksjon av dette*, Dybwad, 1943.
- 18 Hemmens forskningsinstitutt, "HFI-meddelanden", 1946.
- 19 Torell, Lee & Qvarsell.
- 20 Sundt, *Om renligheds-stellet i Norge*, 313.
- 21 Ibid., 53.
- 22 Ibid., 120.
- 23 Sundt, *Om renligheds-stellet i Norge*, 136.
- 24 Ibid., 134.
- 25 Ibid., 178.
- 26 Ibid., 188.
- 27 Ibid., 189.
- 28 Bugge.
- 29 Sundt, *Om renligheds-stellet i Norge*, 189.
- 30 Klepp, *Skittentøyets kulturhistorie*; Ashenburg, Katherine, *Clean: An unsanitised history of washing*, London: Profile Books, 2011.
- 31 Klepp, *Skittentøyets kulturhistorie*.
- 32 Sundt, *Om renligheds-stellet i Norge*, 392.
- 33 Ibid.
- 34 Grimstad Klepp, Ingun, "The meaning of cleanliness: Modern demonstrations of female purity", Hagemann, Gro & Roll-Hansen, Hege (red.), *Twentieth-century housewives*:

Meanings and implications of unpaid work Oslo: Unipub, 2005; Klepp, *Skittentøyets kulturhistorie*.

- 35 Sundt, *Om renligheds-stellet i Norge*, 304.
- 36 Ibid.
- 37 Russell Belk, "Sharing", *Journal of Consumer Research* vol 36, nr. 5, 2010.
- 38 Sundt, *Om renligheds-stellet i Norge*, 312.
- 39 Ibid., 132.
- 40 Ibid., 379.
- 41 Ibid., 379.
- 42 Ibid., 380.
- 43 Belk.
- 44 Sundt, *Om renligheds-stellet i Norge*, 380.
- 45 Ibid., 382.
- 46 Ibid., 161.
- 47 Sundt, *Om renligheds-stellet i Norge*, 296.
- 48 Sundt, Eilert, *Husfliden i Norge: Til arbeidets ære og arbeidsomhedens pris*, Kristiania: Abelsteds Bogtrykkeri, 1868.
- 49 Hagemann et al.
- 50 Gleditsch, 24.
- 51 Ibid., 45.
- 52 Torell, Lee & Qvarsell.
- 53 Frykman, Jonas & Löfgren, Orvar, *Den kultiverade människan*, Stockholm: Liber Förlag, 1979.
- 54 Torell, Lee & Qvarsell, 26.
- 55 Hemmens forskningsinstitut, 3.
- 56 Gram, 9.
- 57 Torell, Lee & Qvarsell.
- 58 Gleditsch, 100.
- 59 Grimstad Klepp, Ingun, *Fra rent til nyvasket: skittent og rent*, Oslo: National Institute for Consumer Research, 2003; Klepp, *Skittentøyets kulturhistorie*.
- 60 Gleditsch, 38.
- 61 Ibid., 39.
- 62 Ibid., 38.
- 63 Gram, 13.
- 64 Ibid., 36.
- 65 Ibid., 97.
- 66 Ibid.
- 67 Torell, Lee & Qvarsell, 27.
- 68 Gram, 107.
- 69 Ibid., 39.
- 70 Ibid., 38f.
- 71 Gleditsch, 45.
- 72 Grieg, Sigurd, *Norsk tekstil*, Oslo: Norske Tekstilfabrikkers Hovedforening, 1950, 351.
- 73 Hemmens forskningsinstitut, "HFI-meddelanden", 1946.
- 74 Klepp, *Skittentøyets kulturhistorie*.
- 75 Torell, Lee & Qvarsell.